

NEMIS TILSHUNOSLIGIDA FRAZEOLOGIZMLARI

Рахматова Дилнавоз Абдимурадовна

Ўзджту немис тили амалий фанлар кафедраси Стажёр ўқитувчиси

Annotatsiya: Ushbu maqolada nemis tili tilshunosligida frazeologizmlarning o'rni va ahamiyati haqida keng ma'lumotlar berilgan

Kalit so'zlar : Tilshunoslik, frazeologiya, frazeologizm, erkin birikma, barqaror birikma.

KIRISH:

Frazeologizmlar bu hozirgi zamon frazeologik sistemasining asosiy birligi bo'lib, tildagi mavjud so'z birikmalarining umumiy hisobidan juda qiyinchilik bilan farqlanadigan ko'p aspektli til hodisasi xisoblanadi. Shuning uchun ham

Tilshunoslikka oid adabiyotlarda frazeologizmlarning lingvistik mohiyati masalasi hanuzgacha munozaraligicha qolmoqda. Sh. Balli frazeologiyaning asosiy belgisi uning o'rnini o'sha iboraning ma'nosiga to'g'ri keladigan so'z bilan almashtirish mumkin yoki mumkin emasligi, deb hisoblasa, B. A. Larin esa uning asosiy belgisi frazeologik birliklarni tashkil qiluvchi alohida so'zlarning ma'nosidan o'sha birliklar umumiy ma'nosining kelib chiqmasligidadir, deb hisoblaydi. Frazeologizmlarning paydo bo'lishi inson tafakkuri bilan tilning leksik imkoniyatlari o'rtasidagi nomutanosibliklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Nemis frazeologiyasi boy va shu bilan birga uzoq tarixga ega. Bunda sof nemis tilidagi frazeologizmlar qatorida chet tilidan qabul qilingan, ya'ni internatsional frazeologizmlar ham mavjud. Frazeologizmlarga faqatgina tilning “bezagi” sifatida qarab bo'lmaydi. Dunyoda iboralarsiz tilning o'zi yo'q, xususan nemis tili frazeologiyasi ham juda boy va o'zining ko'p asrlik tarixiga ega.

ASOSIY QISM:

Nemis tili lingvistikasida frazeologiya nazariyasiga oid bir qator ilmiy ishlar mavjud. Frazeologiya atamasi orqali, tomondan esa bir tomondan, so'z birikmalarini o'rganuvchi tilshunoslik bo'limi, boshqa, ma'lum tilning barcha barqaror birikmalari majmui tushuniladi. Tilning lug'at tarkibini nafaqat boshqa so'zlar, balki barqaror so'z birikmalari ham tashkil qiladi. Barqaror so'z birikmalari boshqa so'zlar bilan ibora tushunchasi vositasi vazifasida xizmat qiladi. Barqaror so'z birikmalari o'zida tobe munosabatda birikkan so'zlarni namoyon etadi.

Erkin birikkan so'z birikmasi ma'lum fikrlarni ifodalash uchun har bir ma'lum nutq vaziyatlarining vazifasiga asosan tildagi muloqotlar davridagi mazkur tilning grammatik qoidalariga asoslanib yaratiladi. Erkin birikmaning umumiy ma'nosi o'sha birikmani tashkil etgan har bir so'z mazmunidan anglashiladi. Erkin birikma tarkibiga

hokim soʻz va gapning mustaqil aʼzosi vazifasini bajaradigan tobe soʻz kiritilgan. Shunday qilib, erkin birikma oʻzida sintaktik bogʻlanishni namoyon etadi. Birikmadagi har bir bogʻlanishlarning tobelik munosabati birikmaning semantik mustaqilligini anglatadi va ular birlashgan holda turgʻun birikmalarni hosil qiladi.

Barqaror soʻz birikmasi birikma tarkibidagi biror soʻzni birikma maʼnosini buzmasdan oʻzgartirish mumkin boʻlmagan qatʼiy muayyan soʻzlardan tashkil topgan boʻladi. Barqaror birikma shaklan va muayyan maʼno jihatidan boshqa birikmalardan ajralib turadi, u anʼanaviy qoʻllanishi va mazmun toʻlaligining yuqori yoki quyi ekanligidan aniqlab olinadi. Turgʻun soʻz birikmasi nutq paytidagi soʻzlashuv jarayonida yaratilmaydi, lekin nutqda allaqachon qotib qolgan va maʼlum mazmunda ishlatilayotgan boʻladi. Barqaror soʻz birikmasining mazmunan toʻliq tarkibi gapning mustaqil boʻlagini anglatmaydi, lekin barqaror birikma bir butunlikda gapning bir boʻlagini barpo etadi, maqol bundan mustasno, chunki uning tuzilishi butun boshli gap bilan teng boʻlishi mumkin.

Barqaror birikmali soʻzlar tilning frazeologik birikmalari deb ham yuritiladi. Frazeologik birikmalar ikki yoki undan koʻp soʻzlardan tashkil topadi, u bir tushunchani ifodalashi va bir soʻzga ekvivalent boʻlishi mumkin, odatda u bir soʻzli sinonimik ekvivalentga ega boʻladi, sintaktik jihatdan gapning bir boʻlagini barpo etadi. Tuzilishiga koʻra frazeologik birikmalar ulkan xilma-xillikni oʻzida namoyon etadi. Frazeologik birikmalarning tarkibi oʻrtasidagi semantik bogʻlanishlar turlicha boʻlishi mumkin: bunday birliklar tarkibiga kiruvchi soʻz oʻzining maʼno mustaqilligini yuqori yoki past darajada saqlab qoladi.

Erkin birikma bu barqaror birikma, yaʼni birikma tarkibidagi soʻzlarning har birida tobelik munosabati mavjud, bir oz maʼno mustaqilligi saqlangan birikma. Erkin birikmani tashkil etuvchi soʻzlar maʼnosi frazeologik bogʻlanishlarda tobelikni bildiradi, bundan tashqari har biri mazkur soʻzlar bilan faqat birikmalarda koʻrsatiladi. Butun birikma maʼnosi uni tashkil etuvchi soʻzlar maʼnosidan anglashiladi.

Frazeologiya nemis tilshunosligida umuman olganda asosiy mavzu ekanligi allaqachon isbotlab koʻrsatib berilgan. Avvalombor, muhokamada tasniflash masalasi turadi. Frazeologizmlarda soʻz yasalishidagidek struktur tiplari va yasalish elementlari (affikslar) ning alohida sistemasi mavjud emas. Mavzu soʻz gruppallari va gaplar haqida ketganligi tufayli soʻzlar uchun qoʻllanila oladigan tasniflash kriteriyalari frazeologizmlarda toʻliq koʻchirilmaydi. Bu erda qandaydir tur klassifikatsiyasi haqida gap ketayotgani yoʻq, balki kamdan-kam uchraydigan hodisalar, yaʼni frazeologizmlarning funksiyasi va mazmun-mohiyatidagi nuqtai-nazar, qarashlar, ularning turgʻunligi va boshqa til birliklari bilan oʻzgaruvchanlik aloqalarini koʻrib chiqish haqida ketmoqda. Frazeologik konstruksiya mohiyatining xarakterlanish bilan aloqadorligi tasniflash kriteriyalari sifatida koʻrib chiqilgan. Bir tomondan frazeologizmlardagi komponent sifatidagi qoʻllanilayotgan soʻzlarning maʼnolari

orasidagi “noqonuniy” munosabat va boshqa tomondan esa, frazeologizmlarning mutlaqo aniq qo’yilgan faktorlari, frazeologizmlarning ma’nolari semantik klassifikatsiya kriteriyasini ko’rsatadi. Lekin kelib chiqish darajasida alohida bo’linishini, farqlanishni qamrab ololmaganligi tufayli, boshqa keyingi funksional va struktur kriteriyalarni ham o’ziga yaqinlashtiradi. Mavzuni va predmetni aniqlash so’z va so’z yasalishi konstruksiyasi predmetini aniqlashdagi turli xil muammolarga qaraganda biroz qiyinroq. Mana shuning uchun hamma klassifikatsiya tajribalariga birinchi navbatda ana shu ta’sir ko’rsatadi. Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil sohasi sifatida tilda mavjud bo’lgan so’z komplekslarining aniq kombinatsiyalarining barcha turlarini o’z ichiga qamrab oladi. N. Teliya ham muammoli masala sifatida frazeologiyaning ko’rinishini leksikologiya bilan yonma- yon mustaqil bo’lim sifatida ajratdi va til sistemasi bo’limlarida batafsil asoslash bilan frazeologik qatlamning yuzaga kelishini rad etadi va tilning leksik semantik birligi sifatida e’tirof etilgan so’zning muammoli masalalaridan an’anaviy frazeologiyaning muammoli masalalarini ajratishni frazeologik tadqiqotlarning kamchiliklaridan biri deb izoh berdi.

Frazeologiya fanini o’rganishning o’ziga xos ba’zi muammolari mavjud bo’lib, bu borada mutaxassislarning fikrlari turlichadir. Darhaqiqat, frazeologiya sohasida ilmiy izlanishlar olib boruvchi tadqiqotchilarning oldida turgan dolzarb vazifalardan biri frazeologiya sohasidagi nazariy va amaliy fikrlarni umumlashtirib, to’g’ri ilmiy- tadqiqotni amalga oshirishdan iboratdir. Tilshunoslik sohasida ilmiy izlanishlar olib borgan olimlar V. Flaysher, V. V. Vinogradov, E. D. Polivanov, B. A. Larin, A. V. Kunin, N. M. Shanskiy, L. P. Smit va Sh. Ballilar ham frazeologiya va uning masalalari borasida alohida tahsinga loyiq ishlarni amalga oshirishgan va mazkur sohaning taraqqiyotida ularning hizmatlari nihoyatda beqiyos bo’lgan.

Frazeologiya fanining tarix, adabiyotshunoslik, lisoniy mamlakatshunoslik va tilshunoslikning bir qator boshqa fanlari leksikologiya, semantika, grammatika, fonetika, stilistika, til tarixi, etimologiya, matn tilshunosligi va umumiy tilshunoslik kabi fanlar bilan bog’liqlik jihatlari ham mavjud. Frazeologiya leksemalardan tashkil topadi, leksemalar esa leksikologiyaning o’rganish obyekti hisoblanadi. Frazeologiya komponentlarining tabiatini hamda ularning lisoniy darajasini leksikologiyaning manbalariga tayanib aniqlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Z.Kuvonov, Nemis tilshunosligida frazeologizmlarning o’rganilishi. Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2022.
2. Sh Imyaminova, Nemis tili frazeologiyasi. TOSHKENT-2011
3. Кахаров, К. Ш. Узбек ва немис нуткий этикетларининг киёсий тадкики. Филология фанлари буйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертацияси, Андижон-2020.

4. Qaxarov, K. Va Ergasheva, S. (2022). O'zbek va ingliz tillarida reklamaning asosiy xususiyatlari va vazifalari. Xalqaro madaniyat va zamonaviylik jurnali, 14.
5. Qaxarov, K. (2023). O'ZBEK VA NEMANIY XALQLARDA SALOM VA MUROJAT SHAKLLARI. Amaliy fan va texnologiya xalqaro byulleteni, 3(4).
6. Kaxarov, Q., & Usmanova, F. (2023). NEMIS TILIDAGI GRAMMATIK KATEGORIYALARNING O'ZIGA XOSLIKLARI VA ULARNI O'ZBEK TILI BILAN TAQQOSLASH. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(4).